

O'SMIRLARDA GENDER IDENTIVLIKNING SHAKLLANISHI

*Namangan Davlat Universiteti, Pedagogika fakulteti, psixologiya
yo'nalishi magistri*

Arabboyeva Zahro Tohirjonovna

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi o'smirlik davrida gender identivligining shakllanishi, uning psixologik va ijtimoiy omillari hamda shaxs kamolotidagi ahamiyati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Gender identivligi shaxsning o'zini anglash jarayoni, o'ziga xosligini idrok etishi, ijtimoiy munosabatlarda o'z o'rnini belgilashi va genderni o'z tasavvurlarini shakllantirishi bilan bog'liq murakkab psixologik hodisa sifatida yoritiladi. Tadqiqotning nazariy asosini shaxs identivligi, ijtimoiy o'rganish va psixososial rivojlanish yondashuvlari tashkil etadi. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili asosida oila, tengdoshlar muhiti, ta'lim muassasasi, ommaviy axborot vositalari va raqamli makonning o'smirlar o'zligini anglash jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, gender stereotiplari, ijtimoiy kutishlar va shaxsiy tajribaning o'zaro munosabati tahlil qilinadi. Gender identivligining shakllanishini birgina biologik yoki ijtimoiy omil bilan izohlash mumkin emasligi, mazkur jarayon ko'p omilli va individual xususiyatga ega ekanligi asoslanadi. Tezis yakunida o'smirlarning individual xususiyatlarini hurmat qilish, sog'lom psixologik muhitni yaratish va ilmiy asoslangan diagnostik yondashuvlardan foydalanishga doir tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, gender identivligi, shaxs identivligi, o'zini anglash, gender stereotiplari, ijtimoiylashuv, psixologik rivojlanish, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В тезисе теоретически анализируются формирование гендерной идентичности в подростковом возрасте, его психологические и социальные факторы, а также значение данного процесса для развития личности. Гендерная идентичность рассматривается как сложный психологический феномен, связанный с самосознанием, восприятием

собственной индивидуальности и определением своего места в системе социальных отношений. Теоретическую основу исследования составляют подходы к изучению личностной идентичности, социального научения и психосоциального развития. На основе анализа научной литературы рассматривается влияние семьи, сверстников, образовательной среды, средств массовой информации и цифрового пространства на процесс самопознания подростков. Особое внимание уделяется гендерным стереотипам, социальным ожиданиям и индивидуальному опыту. Обосновывается, что формирование гендерной идентичности представляет собой многофакторный процесс, который невозможно объяснить исключительно биологическими или социальными причинами. В заключение предлагаются рекомендации по созданию благоприятной психологической среды, уважению индивидуальных особенностей подростков и применению научно обоснованных методов исследования.

Ключевые слова: подростковый возраст, гендерная идентичность, личностная идентичность, самосознание, гендерные стереотипы, социализация, психологическое развитие, социальная среда.

Abstract: This thesis theoretically examines the formation of gender identity during adolescence, its psychological and social determinants, and its significance for personality development. Gender identity is considered a complex psychological phenomenon associated with self-awareness, the perception of individuality, and the understanding of one's place within social relationships. The theoretical framework draws on approaches to personal identity, social learning, and psychosocial development. Based on a review of scientific literature, the thesis explores the influence of family, peers, educational institutions, mass media, and digital environments on adolescents' self-understanding. Particular attention is given to gender stereotypes, social expectations, and individual experience. The analysis emphasizes that gender identity development is a multifactorial process that cannot be explained solely by biological or social factors. The thesis concludes with recommendations for fostering a supportive psychological environment,

respecting individual differences, and applying scientifically grounded research methods when studying adolescent development.

Keywords: *adolescence, gender identity, personal identity, self-awareness, gender stereotypes, socialization, psychological development, social environment.*

Kirish

Bugungi kunda shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, o'zligini anglashi va jamiyatdagi o'rnini belgilashiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida o'zini anglash, mustaqil fikrlash, ijtimoiy munosabatlarga kirishish va shaxsiy qarashlarni shakllantirish jarayonlari faollashadi. Shu sababli mazkur davrda gender identivligining shakllanish mexanizmlarini ilmiy jihatdan o'rganish nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Gender identivligi shaxsning genderga oid o'zini anglash tajribasi, o'ziga xosligini idrok etishi va bu boradagi tasavvurlarining rivojlanishi bilan bog'liq tushunchadir. Uni faqat tashqi xulq-atvor, kiyinish uslubi yoki jamiyat tomonidan belgilangan rollarga muvofiqlik bilan tenglashtirish to'g'ri emas. Shuningdek, gender identivligi, biologik jins va gender rollari o'zaro bog'liq bo'lsa-da, mazmunan bir-biridan farq qiladigan tushunchalardir.

O'smirlik davrida jismoniy yetilish, kognitiv rivojlanish, hissiy o'zgarishlar va ijtimoiy munosabatlarning kengayishi shaxsning o'zi haqidagi tasavvurlariga ta'sir ko'rsatadi. Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrining muhim vazifalaridan biri identivlikni shakllantirish va shaxsiy o'zlikni anglash bilan bog'liq. Zamonaviy tadqiqotlarda ham identivlikning shakllanishi shaxsiy tajriba, yaqin munosabatlar va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — o'smirlarda gender identivligining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik va ijtimoiy omillarni nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlashning ilmiy-amaliy yo'nalishlarini belgilash. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- gender identivligi tushunchasining ilmiy-psixologik mazmunini ochib berish;
- o'smirlik davrining identivlik rivojlanishidagi o'rnini aniqlashtirish;
- oila, tengdoshlar, ta'lim muhiti va raqamli makonning ta'sirini tahlil qilish;
- o'smirlarda gender stereotiplari va ijtimoiy kutishlarning namoyon bo'lishini nazariy jihatdan izohlash;
- psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va tadqiqot metodlari:

Mazkur tezis nazariy-tahliliy xususiyatga ega. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsning psixososial rivojlanishi, ijtimoiy o'rganish va identivlikning shakllanishiga doir ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi, shuningdek, o'smirlik davridagi identivlik dinamikasini o'rgangan zamonaviy tadqiqotlar tahlil uchun nazariy asos sifatida tanlandi.

Tadqiqotda ilmiy manbalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va nazariy sintez usullaridan foydalanildi. Bunda identivlik rivojlanishining individual va ijtimoiy jihatlarini, o'smirning o'zini anglash jarayoni hamda ijtimoiy munosabatlarning ahamiyatiga e'tibor qaratildi.

Mazkur ish doirasida mustaqil empirik so'rovnoma yoki eksperiment o'tkazilmagan. Shu bois quyida keltirilgan xulosalar nazariy manbalar tahliliga asoslanadi va ular yangi empirik natijalar sifatida talqin qilinmaydi.

Natijalar va muhokama

Gender identivligining psixologik mohiyati.

Gender identivligi shaxsning o'zini anglash tizimining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u shaxsiy tajriba, ijtimoiy muhit, madaniy me'yorlar va o'ziga oid tasavvurlar bilan o'zaro aloqada rivojlanadi. Ushbu tushunchani gender rollari bilan aynan bir xil deb qarash mumkin emas. Gender rollari jamiyatda muayyan genderga nisbatan shakllangan ijtimoiy kutishlar va xulq-atvor me'yorlarini ifodalasa, gender identivligi shaxsning o'ziga oid ichki anglash tajribasini qamrab oladi.

Mazkur farqni anglash o'smirlarni psixologik o'rganishda muhimdir. Chunki

jamiyatda mavjud bo'lgan tasavvurlar har bir o'smirning individual tajribasini to'liq ifodalamaydi. Shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, kasbiy intilishlari va hissiy xususiyatlarini faqat genderga oid stereotiplar asosida baholash uning imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

O'smirlik davrida shaxs o'zining qadriyatlari, qarashlari va kelajakdagi maqsadlarini qayta ko'rib chiqishi mumkin. Identivlikning shakllanishi bir martalik hodisa emas, balki tajribalarni anglash, turli qarashlarni solishtirish va muayyan tanlovlarga munosabat bildirish orqali davom etadigan jarayondir. Klimstra va hammualliflarning uzoq muddatli tadqiqotida ham o'smirlikdan ilk yetuklik davrigacha identivlikning ayrim jihatlari o'zgarishi, ayrimlari esa nisbatan barqaror saqlanishi qayd etilgan

Gender identivlikning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar:

Oila muhiti. Oila o'smirning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhim muhit hisoblanadi. Ota-onaning muloqot uslubi, farzandga munosabati, mustaqil fikrlashni qo'llab-quvvatlashi va oiladagi o'zaro hurmat shaxsning o'zini anglashi uchun sharoit yaratadi. Farzandning fikrini tinglash, uning qiziqishlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish va savollariga yoshiga mos tushuntirishlar berish sog'lom psixologik muhitni mustahkamlaydi.

Aksincha, qat'iy stereotiplar asosida baholash, farzandlarni bir-biri bilan solishtirish yoki ularning individual xususiyatlarini inkor etish o'ziga ishonch va erkin fikrlash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli oilaviy tarbiyada talabchanlik bilan bir qatorda hissiy qo'llab-quvvatlash ham muhim o'rin tutadi.

Tengdoshlar muhiti. O'smirlik davrida do'stlik, guruhga mansublik va tengdoshlar tomonidan qabul qilinish ehtiyoji kuchayadi. Tengdoshlarning fikri o'smirning o'ziga baho berishiga va ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir qilishi mumkin. Guruhda muayyan xususiyatlarni ma'qullash yoki kamsitish holatlari genderga oid tasavvurlarning shakllanishiga ham ta'sir etadi. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim muassasasida o'zaro hurmat, hamkorlik va kamsitishga yo'l qo'ymaslik tamoyillarini mustahkamlash zarur. O'smirlarning

individual farqlarini tabiiy rivojlanish xususiyati sifatida qabul qilish ularning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Ta'lim va pedagogik muhit. Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy tajriba shakllanadigan muhit hamdir. O'qituvchilarning o'quvchilarga munosabati, vazifalarni taqsimlash usullari, kasbiy yo'naltirish va tarbiyaviy faoliyatdagi yondashuvlar o'smirlarning o'z qobiliyatlarini anglashiga ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, texnik, ijodiy, sport yoki yetakchilik faoliyatini faqat ma'lum bir gender vakillariga xos deb ko'rsatish stereotiplarni mustahkamlashi mumkin. Aksincha, barcha o'quvchilarga qiziqish va qobiliyatlarini namoyon etish uchun teng imkoniyat yaratish ularning shaxsiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli makon va ommaviy axborot vositalari. Internet va ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarning o'ziga oid tasavvurlariga ta'sir etuvchi axborot manbalaridan biridir. Raqamli muhitda gender rollariga oid turli qarashlar, ideal obrazlar va ijtimoiy kutishlar namoyon bo'ladi. O'smirlar ushbu axborotlarni tanqidiy tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lishi muhim. Media savodxonlikni rivojlantirish, axborotning ishonchliligini baholash va ijtimoiy tarmoqlardagi tasvirlar har doim ham real hayotni aks ettirmasligini anglash o'smirning mustaqil fikrlashiga yordam beradi.

Gender identivligi va psixologik farovonlik

O'smirning o'zini anglash jarayoni uning hissiy farovonligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy munosabatlari bilan bog'liq. O'zini anglashdagi savollar o'smirlik davrining tabiiy xususiyatlaridan biri bo'lishi mumkin. Shu bois har qanday ikkilanish yoki savolni psixologik muammo sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli emas. Branje tomonidan olib borilgan tahlilda identivlikning rivojlanishi kundalik tajribalar, hayotiy o'zgarishlar va yaqin munosabatlar bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Bu yondashuv o'smirning individual tajribasini, oilaviy va ijtimoiy sharoitlarini birgalikda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Gender identivligini o'rganishda o'smirning o'z fikrini erkin ifoda etishi, maxfiylikning ta'minlanishi va psixologik xavfsizlik muhim metodologik shartlardir. Baholash

jarayonida stereotiplarga asoslangan xulosalardan qochish, o'zining individual xususiyatlarini hisobga olish va zarur hollarda malakali mutaxassis bilan maslahatlashish lozim.

Nazariy tahlilning umumlashtirilgan natijalari:

Ilmiy manbalar tahlili quyidagi nazariy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Birinchidan, gender identivligining shakllanishi o'zining davridagi umumiy identivlik rivojlanishidan ajralgan holda kechmaydi. O'zini anglash, qadriyatlarni belgilash va ijtimoiy munosabatlarda o'z o'rnini topish jarayonlari o'zaro bog'liqdir.

Ikkinchidan, gender identivligining rivojlanishiga biologik yetilish, psixologik xususiyatlar, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar muhiti va madaniy omillar turlicha darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu omillarning o'zaro ta'sirini faqat bitta sabab bilan izohlash yetarli emas.

Uchinchidan, gender stereotiplari o'zining o'z qobiliyatlari va imkoniyatlariga munosabatini shakllantirishi mumkin. Shu sababli ta'lim va tarbiya jarayonida individual qiziqishlarni qo'llab-quvvatlash, teng imkoniyatlarni ta'minlash va kamsitishning oldini olish muhimdir.

To'rtinchidan, gender identivligi rivojlanishini tadqiq etishda bir martalik kuzatish yoki yagona diagnostik vosita bilan cheklanib qolmaslik kerak. Ilmiy jihatdan asoslangan metodikalar, yosh xususiyatlarini hisobga olish va zarur hollarda uzoq muddatli kuzatuvdan foydalanish tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirishi mumkin. Mavjud tizimli sharhlar ham ushbu yo'nalishda sifatli va uzoq muddatli tadqiqotlar zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

O'smirlarda gender identivligining shakllanishi shaxsning o'zini anglash va ijtimoiylashuv jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab psixologik hodisadir. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayon biologik yetilish, individual psixologik xususiyatlar, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar muhiti va madaniy-ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri sharoitida rivojlanadi.

Gender identivligini ilmiy jihatdan o'rganishda shaxsiy tajriba va ijtimoiy rollar o'rtasidagi farqni hisobga olish, gender stereotiplarini tanqidiy tahlil qilish hamda o'smarning individual rivojlanish xususiyatlariga e'tibor qaratish zarur. Ta'lim muassasalari va oilada o'zaro hurmat, psixologik xavfsizlik va teng imkoniyatlarni ta'minlash o'smirlarning o'zligini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Amaliy jihatdan maktab psixologlari va pedagoglar uchun o'smirlarning o'zini anglash xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan yoshga mos, ilmiy asoslangan diagnostik va maslahat usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda maxfiylik, ixtiyoriylik va individual xususiyatlarni hurmat qilish tamoyillariga rioya etilishi lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda o'smirlarda gender identivligining shakllanishiga oilaviy muloqot, tengdoshlar bilan munosabatlar, media savodxonlik va gender stereotiplarining ta'sirini empirik metodlar yordamida o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Bunday tadqiqotlar nazariy qarashlarni mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitda tekshirish va amaliy tavsiyalarni dalillar asosida ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company, 1968.
2. Branje S. Adolescent identity development in context. *Current Opinion in Psychology*. 2022. Vol. 45. Article 101286. DOI: 10.1016/j.copsyc.2021.11.006.
3. Klimstra T. A., Hale W. W. III, Raaijmakers Q. A. W., Branje S. J. T., Meeus W. H. J. Identity Formation in Adolescence: Change or Stability? *Journal of Youth and Adolescence*. 2010. Vol. 39. P. 150–162. DOI: 10.1007/s10964-009-9401-4.
4. Stynes H., Lane C., Pearson B., Wright T., Ranieri V., Masic U., Kennedy E. Gender identity development in children and young people: A systematic review of longitudinal studies. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. 2021. Vol. 26, No. 3. P. 706–719. DOI: 10.1177/13591045211002620.
5. Steensma T. D., Kreukels B. P. C., de Vries A. L. C., Cohen-Kettenis P. T. Gender identity development in adolescence. *Hormones and Behavior*. 2013. Vol. 64, No. 2. P. 288–297. DOI: 10.1016/j.yhbeh.2013.02.020.